

Değini

NİTEL DÜŞÜNCE VE ETNOGRAFI: ETNOGRAFİK YÖNTEME DÜŞÜNSEL BİR YAKLAŞIM

Asker Kartarı*

Özet

Bu yazıda niteliksel düşüncenin ne olduğunu, nereden kaynaklandığını ve etnografi ile olan ilişkisini irdelemeye çalışacağım. "Bilgi"yi öznenin nesne ile kurduğu bağın ürünü olarak kabul edersek, amacım, öznenin, yani araştırmacının araştırma nesnesi ile bağ kurmak için kullandığı çıkış noktasının nesneyi anlamada ne kadar etkin olduğunu ortaya koymaktan ibarettir.

Anahtar Terimler

niteliksel düşünce, etnografi, metodoloji, sosyal bilimler, iletişim etnografisi

QUALITATIVE THINKING AND ETHNOGRAPHY: A REFLEXIVE APPROACH TO ETHNOGRAPHIC METHODOLOGY

Abstract

In this article, I will try to examine what qualitative thinking is, where it originated, and its relation to ethnography. If we accept "knowledge" as the product of the link between subject and object, my purpose is to demonstrate how efficient the starting point of the subject, i.e. researcher uses to establish a bond with research object to understand it.

Key Terms

qualitative thinking, ethnography, methodology, social sciences, ethnography of communication

Giriş

Yaklaşık kırk yıldır lisans ve lisansüstü düzeyde yöntem dersleri veriyorum. Her dönem derse "ben yöntem hocası değilim" diye başlarım. Gerçekten de yöntem

* Prof. Dr., Kadir Has Üniversitesi İletişim Fakültesi, Reklamcılık Bölümü. kartari@khas.edu.tr

Yazının Geliş Tarihi: 03/04/2017 Yazının Kabul Tarihi: 27/05/2017

üzerinde çalışan, yöntemi geliştirip araştıran ve öğrencilerini bu alanda yetiştirmek için yollar geliştiren bir akademisyen değilim. Akademik yaşamının büyük bölümünü alan araştırmasında geçirmiş, kültür ve iletişim konularında birinci elden bilgi üretmeye çalışan bir araştırmacıyım sadece.

Yöntemi öğretmeye başlamam tamamen ihtiyaçtan ve zorunluluktan kaynaklandı. 80'lerin başında Çukurova Üniversitesi'nde turizm işletmecisi olacak öğrencilerime Halkbilim dersleri verirken "bu bilgiler nereden çıktı; kim, nasıl üretti?" sorusunun yanıtını arayanlara, "bilim yapmak bilimsel bilgi üretmektir, bilim insanı dediğimiz de gökten zembille inmemiştir; metodoloji bilirler, sebat ve sabırla bilimsel yöntemi uygulayarak bilgi üretirler" diyordum. Ya başkaca araştırma heveslisi olmadığı ya da öğretilmesi zor, yavan ve sektöre yönelik eğitim veren bir okulda pek de gerekli görülmeyen bir ders olduğu için verilmeyen araştırma yöntemini öğretmeye başladım. Öğrencilerime betimleyici alan araştırmaları yaptırıyordum. Temel olarak "sorun yaratmayı", alanda veri toplama tekniklerini, elde ettikleri veriyi işlemeyi, ürettikleri bulguları sorun çerçevesinde değerlendirip raporlamayı öğretiyordum. Çoğu öğrencim ilk kez başı sonu belli bir metin yazmış ve başka yerde olmayan bilgiyi üretmiş oluyordu. O öğrencilerden bir kısmı akademik kariyer yaptı sonradan ve sanırım otuz kadarı şimdi çeşitli üniversitelerde öğretim üyesi.

Ders hazırlarken ülkemizde araştırma yöntemi ve genel olarak "yöntem" konusunun ne kadar ihmal edilmiş olduğunu da görmüş oldum. Hem kaynak açısından hem de yönetime bakış açısından. Münih Üniversitesi'ndeki yöntem hocamız Prof. Helge Gerndt, "hiçbir sonuç, o sonucu elde etmek için kullandığınız yöntemden daha sağlam olamaz" demişti. Nitel ve nicel yaklaşım tartışmalarını da bu çerçevede ele almıştık. Önemli olan yöntemi bilmek ve doğru uygulamaktı ona göre. Bilgi, özen ve sabrı araştırmacının taşıması gereken nitelikler olarak sayıyordu Gerndt.

Kültürü, kültürlerarası etkileşimi gündelik yaşam içinden inceleyen, anlamaya çalışan ekolün önemli temsilcilerinden Prof. Klaus Roth'la birlikte gündelik yaşam çalışmaya başlayınca "şey"lere bakışım da değişti. Bu yeni düşünce ve bakışla kültürlerarası iletişimi, işyerinde gündelik yaşam içinde anlamak amacıyla çalışmaya başladım. 1997'de otomotiv sektöründe kültürlerarası iletişim süreçlerini araştırdığım bir proje çerçevesinde Ankara'ya gelmişim. Arkadaşım Prof. Erol Mutlu Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde, yüksek lisansta Kültürlerarası İletişim dersi vermeme istedi. Kültüre siyaset bilimi ve sosyoloji perspektifinden bakan öğrencilerimin kültürel ve sosyal olanı ölçüye vurma, matematiksel büyüklük olarak ifade etme çabası dikkatimi çekti. Sosyal ve kültürel

değişkenleri ölçmeden de anlamının mümkün olduğunu anlatmaya çalıştım. İşin doğrusu ben bunu anlatmakta, onlar da anlamakta zorluk çekiyordu. Farklı paradigmlar üzerinden düşünüyorduk çünkü. Ölçülemeyen değişkenlerin bilimsel ve anlaşılır biçimde ifade edilebileceği fikrine kuşkuyla bakıyorlardı. Aramızdaki farklı bilimsel bakış açıları ve temelde yatan düşünce sistemlerinin akademik anlayışa etkisi açıkça görülüyordu. Doksanlı yılların sonlarında, İle’te araştırmaların çoğu niceliksel verilerin değerlendirilmesine dayalıydı çünkü. Öğrenciler, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri¹ dersinde öğrendikleri tekniklerle veri toplar, bunları müfredatta yer alan istatistik dersinde öğretildiği gibi sayısallaştırır ve tezlerini yazardı. Sayıyla ifade edilmeyen sonucu danışmanlara ya da tez jürilerine kabul ettirmek de oldukça zordu. Aynı yöntem terbiyesinden geçmiş akademik kadroda, birkaç istisna dışında, hemen herkes benzer yaklaşımı kullanıyordu. Niceliksel düşüncenin hâkim olduğu bir okulda herhangi bir inceleme nesnesini niteliksel açıdan anlamaya çalışmak ise, doğal olarak, “anlaşılmaz”dı.

1998’de doçent olarak İle’e geldiğimde son sınıflarda, mevcut araştırmaların tanıtıldığı İletişim Araştırmaları dersini üstlenerek, nitel araştırma yöntemini öğretmeye başladım. Sonra yüksek lisans programına İletişim Etnografisi dersini yerleştirdik. Böylece, İle’te niteliksel yaklaşımın ilk pedagojik temelleri atılmış oldu.

Bu özet bilgi okuyucuya, nitel düşünce, niteliksel yaklaşım ve etnografi arasında yakın ilişki olduğunun ipuçlarını veriyor sanırım. Bu yazıda niteliksel düşüncenin ne olduğunu, nereden kaynaklandığını ve etnografi ile olan ilişkisini irdelemeye çalışacağım.

“Bilgi”yi öznenin nesne ile kurduğu bağın ürünü olarak kabul edersek, amacım, öznenin, yani araştırmacının araştırma nesnesi ile bağ kurmak için kullandığı çıkış noktasının nesneyi anlamada ne kadar etkin olduğunu ortaya koymaktan ibarettir.

Niteliksel Araştırma Yöntemi

Niteliksel araştırma yöntemine eğilim 20. yüzyılda sosyal ve beşeri bilimlerde derin bir değişimi ifade eder. Yüzyılın başlarında, araştıracağı insan ve nesneyi anlamadan, niteliğini kavramadan onu ölçen, sınavan, onlarla deney yapan ve temsil ediciliğini kontrol eden niceliksel düşünce çatlaklar vermeye ve gittikçe daha kırılğan olmaya başladı. Yüzyılın son çeyreğinde ise çeşitli alanlarda saf niceliksel araştırma yönteminin tek ideal yöntem olmadığı anlaşılmağa başlandı.

Sosyoloji ve eğitim bilimlerinde skalalar, deney ve sınamalar, soru kağıtları (anketler), tam yapılandırılmış diğer araçların, araştırılan insanların kendilerini ifade

¹ Öğrenciler dersin baş harflerinden oluşan SOBA adını kullanırdı.

etmelerine olanak vermediği, aksine önceden belirlenmiş kategorilerde hazırlanan, araştırmacının muhtemel gördüğü seçenekleri işaretlemeye mahkûm ettikleri anlaşıldı. Buna karşılık, Amerikan alan araştırması (Chicago Okulu), yapılandırılmamış gözlem ve açık sorgulama ile doğal gündelik yaşama yaklaşma yolunu seçti.

Niteliksel sosyal araştırma, kısa sürede yeni niteliksel yaklaşımların disiplinlerarası dayanak noktası oldu.² Biyografi araştırmaları ve sözlü tarih çalışmaları önemli niteliksel araştırma teknikleri olarak kullanılmaya başlandı.³ Sosyoloji, kriminoloji, tarih, gelişim psikolojisi, sosyal psikoloji ve psikiyatri disiplinlerinde niteliksel çalışmalar ağırlık kazandı. Temsil ediciliği yüksek niceliksel araştırmaların yerini, az sayıda bireyin geniş yaşam öykülerine dayanan veri toplama teknikleri aldı.

Böylece araştırmanın temelinde yatan düşünce modeli olarak yorumsamacı paradigma teşvik edildi. Thomas P. Wilson sembolik etkileşimcilik ve etnometodolojiye dayanarak yorumsamacı paradigmayı formüle etti (Blumer, 1973). Yorumsamacı paradigmanın temeli, insanın, normatif paradigmanın öngördüğü gibi, kendi edimsiz çerçevesinde davranmadığı, her sosyal etkileşimin kendi başına yorumlanan bir süreç gibi kavranması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır (bkz. Marshall 1999, s. 829-831). Bu paradigmada insan, her sosyal durumu kendi içinde anlamalı, kendisinden hangi rolün beklendiğini, ona hangi rolün atandığını ortaya çıkarmalı ve kendinin hangi yönelimde olduğunu bilmelidir. Eğer sosyal davranışın kendisi bir yorumlamanın sonucu ise sosyal bilimcinin de daha baştan yorumcu olması zorunludur.

Sosyal bilimlerde gittikçe ağırlık kazanmaya başlayan kadın araştırmalarının (feminist sosyal bilim) benimsediği feminist yaklaşım, sosyal ve kültürel alanda doğa bilimlerinin yararlandığı niceliksel (maskulin) yöntemi reddeder. Kadın çalışmaları alanında çalışanlar, sayısal analizleri tamamen bir tarafa atmasa da kadınların bireysel deneyimlerinden ve cinsiyetlerine bağlı olarak muhatabı oldukları sosyal durumlardan hareket ederek, niteliksel yöntemle veri toplamayı tercih ederler.

Eleştirel psikoloji de tarihsel ve diyalektik materyalizme dayalı olarak niceliksel yöntemi reddeder. Eleştirel psikologlara göre, niceliksel yöntem ancak toplumsal ilişkilerin iktidar, uyum ve psikolojik çıkışlı verilerine ulaşabilir. Bu nedenle, eleştirel psikoloji, bir yandan daha az formel, daha çok araştırma nesnesine

² Bkz. Uwe Flick ve Heiner Keupp'un çalışmaları.

³ Bkz. Paul Thompson. *The Voice of the Past. Oral History*, New York, 1978; Daniel Aaron (ed). *Studies in Biography*, Harvard University Press, 1978.

dayalı, diğer taraftan da toplumsal tarihten süzülen temel kavramlar ve kategorilere ihtiyaç duyar (krş. Markard, 1991). Bu yeni kavram ve kategori talepleri ve önerileri eleştirel psikoloji alanında yapılan, gençlerin gelişme dönemi sorunları, faşizmin sübjektif yönleri, psikolojik bozukluklar ve aile araştırma projelerinde de yer almaktadır (Dreier, 1990).

Kısaca, son yıllarda gittikçe artan sayıda sosyal bilim araştırması, yöntem olarak niceliksel araştırmaya alternatif bir yolu izlediklerini göstermek için “niteliksel” etiketi taşımaktadır. Bunlar arasında niteliksel eğitim araştırmaları, niteliksel aile araştırmaları, niteliksel gelişim araştırmaları, niteliksel sağlık araştırmaları, niteliksel pazar araştırmaları, niteliksel medya araştırmaları vb. örnek olarak sayılabilir.⁴

Nitel Düşünce

Niteliksel araştırmaların artmasına yol açan bu eğilim, niceliksel araştırmaların arkasında yatandan farklı bir düşünce sisteminin eseridir. Dikkat edilirse, kadın araştırmaları da dahil, yukarıda sıraladığımız disiplinlerin, ilgilendikleri sorunu, araştırdıkları konuyu anlamaya yönelik ve bireysel durumlara dayalı bir yöntem kullanmaya başladıkları görülür. Bireysel farklılıkları ve bireyin çevresiyle ilişkilerini ayrı ayrı önemseyen bu yöntemin temelinde “nitel düşünce” yatar. “Şeylerin görüldüğü gibi olmadığı” fikrini doğuran, bireylerin ve ister bireylerarası ister birey nesne arasında olsun, her bir ilişkinin kendine özgü, biricik olduğu, hiçbir şeyin birbiriyle eşit olamayacağı, bağlamından ayrı değerlendirilemeyeceği anlayışını kazandıran düşünceye nitel düşünce diyoruz. Nitel düşünce, şeyleri, onları oluşturan bileşenlerden başlayarak tek tek ve bir arada ele alır; biraradalıkları, kendi özgün geçmişleri, mevcut bağlamları ve sürekliliği sağlayan, değişmeleri tetikleyen etkenler ve o etkenlere verdiği tepkileriyle birlikte görür. Dewey’nin belirttiği gibi, nitel düşünce, bütünü, kendini oluşturan parçalarının toplamı olarak görmez.⁵ Parçalar arasındaki ilişkileri ayrı ayrı değerlendirir ve bu ilişkiler ağının yarattığı bütüne bakar.

Nitel düşünce bir yanıla bütüncül diğer yanıla ayrıntıcıdır. Bütünün ayrıntılardan oluştuğunu ve her bir ayrıntının bütünün niteliğini belirleyen bir “bileşen” olduğunu kabul eder. Bir sosyal olay nitel düşüncenin ışığı altında hem

⁴ İnternet üzerinden yapılacak bir taramada niteliksel araştırmaların son yıllarda ne kadar artış gösterdiği kolayca anlaşılabilir.

⁵ Dewey, J.: Qualitative Thought:

<http://faculty.uml.edu/rinnis/45.301%20Ways%20of%20Knowing/Qualitative%20Thought.htm>, Son Erişim: 26.05.2017.

bütün olarak dışarıdan hem de olaya katılan bireyleri ilgilendiren yanlarıyla içeriden görülmeye, anlaşılmaya çalışılır.

Nitel düşünce her ne kadar son 50 yılın gözde düşünce biçemi olsa da kökleri oldukça derindedir. Aristoteles (İ.Ö. 384-322) niteliksel düşünmenin atası olarak kabul edilir. Wright bilim tarihini Aristo geleneği ve Galileo geleneği olarak ikiye ayırır (Wright, 1974). Aristo'nun bilim geleneği araştırma nesnesini olup bitenlere tabi olarak görür ve böylece tarihsel gelişime bağlı durumları vurgular. Araştırma nesnesini kendi niyetleri, amaçları ve hedefleri çerçevesinde anlamak ister ve böylece bilimsel analiz çerçevesinde "değerlendirme"ye izin verir. "Yadsınamaz mantıksal kanıtlar"a dayalı olarak "özel"in genelden ayrılması (tümdengelim) yanında, "tümevarım"a da izin verir. Böylece anlamlı benzersiz durumların (*critical incidents*) analizi için temel oluşturur. Aristo için sosyal bir varlık olan insanı araştırmak bilimin çekirdeğini oluşturur. Ancak bunun için özel bir bilimsel yaklaşım gereklidir.

Buna karşılık Galileo'nin (1564 – 1642) düşünce geleneği tümdengelim mantığına dayalı olarak neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde, bilimsel yöntemle ulaşılmış, sınanabilir ve bütün bilim alanlarında uygulanabilir, genel geçerli doğa yasalarını arar. Bu düşünme geleneği, Descartes'ın (1596 – 1650) düşünce sisteminde açıkça ifade edilir: "Onun hedefi felsefeyi bir tür matematik yapmaktır. Öyle bir bilim ki, onda katı bir tümdengelim yoluyla en basit temel kavramlar kazanılsın" (Störig, 1950, s. 218). Kartezyen görüş, bilgileri şüphe götürmez temele oturtmak için sürekli kuşkuya dayanır. Kartezyen felsefenin eleştirmenleri arasında niteliksel düşüncenin bir öncüsüne rastlanır: Giambattista Vico (1668 – 1744). Vico'nun Kartezyen bilim sistemine yönelttiği temel eleştiri tarihselliği ihmal etmesidir. Vico, düşünceyi insan yapımı olan matematiğe dayandırmaya karşı çıkar ve doğa bilimlerine karşı insan bilimleri açısından uygun görünen bir pratik – felsefi bilim anlayışı geliştirir: İnsanbilimlerinin konusu olan dil ile davranış arasındaki ilişki, kartezyen açıklama ve onun 'açık seçiklik' ilkesine uymaz. İnsanın yarattığı her şey görünen 'ilk gerçek'e indirgenemez. Uygulamadaki basit gerçek, zaman ve mekân sınırları olmayan evrensel gerçek değildir. İnsan davranışı değişen durumlara bağlı olduğundan bir amaca yönelik uygulama diğer durumlara genelleştirilemez ve sonsuz sayıda farklı durum mevcuttur (Riedel, 1978).

Bu nedenle Vico, 1744 yılında formüle ettiği alternatif "yeni bilim programı"nda sosyal bilimler için anlama amaçlı, tarihsel ve örnek olaylara yönelik bir düşünme biçimi önermiştir. Bu düşünme biçimi genel geçer doğa yasaları bulma yerine özel kurallarını birbirinden ayırmaya çalışmayı amaçlamalıdır.

Niteliksel düşüncenin köklerinden biri olarak diğer bir bilimsel çağırdan, Hermeneutik'ten de söz etmek gerekir. Hermeneutik sözünden "metinlerin bilimsel yorum temellerinin oluşturulması için gösterilen bütün çabalar" anlaşılmalıdır. Bu tür yaklaşımlar kutsal metinlerin okunup yorumlanması amacıyla teolojide, yasa metinlerinin yorumlanması için hukukta, yazılı metinlerin anlaşılması için tarihte ve genel yorumbilimi çerçevesinde felsefede kullanılmaktadır. Hermeneutik, genel ilişkilerin arka planını yorumlamanın ilkelerini koyan Protestan Mathias Falicius Illiyricus'tan (1520 – 1575) başlayarak Spinoza, Thibaut ve Friedrich Schleiermachers'e (1768 – 1834) kadar "anlamanın sanat öğretisi" (Kunstlehre), Wilhelm Dilthey'in (1833 – 1911) "sosyalbilimler programı" ve XX. Yüzyıl'ın (Heidegger, Gadamer, Betti, Habermas vb.) hermeneutiği haline gelmiştir (bkz. Gadamer – Böhm, 1976). Bu yaklaşıma göre, "insanın yarattığı her türlü metin daima öznel anlamlara ve ruha sahiptir; bu öznel anlam ve ruh yorumlanarak ortaya çıkarılmadıkça metin sadece görünen karakteristiklerine göre analiz edilir ve sonuca varılamaz". Dilthey, "anlamak ve anlamlandırmak tinsel bilimlerin gerçekleştirdiği yöntemdir. Bütün işlevler bu yöntemin içinde birleşmiştir. Bu yöntem tinsel bilimlerin bütün gerçeklerini içerir. Anlamak her noktada bir dünya açar" (Dilthey, 1958, s. 205) diyerek hermeneutiği yöntem olarak gördüğünü belirtir. Dilthey, matematiğin doğa bilimlerindeki yerine benzer şekilde, hermeneutik ve betimsel psikolojiyi tinsel bilimlerin omurgası olarak tanımlar. Betimsel psikoloji, önceden formüle edilmiş hipotezlerden değil araştırma nesnesinden, doğrudan onun ruhsal yaşantısından yola çıkar. Bu tür bilim anlayışı her zaman yöntemin araştırma nesnesine uygun olarak belirlenmesini talep eder. Ancak Dilthey çok açık biçimde katı bir doğa bilimi – tinsel bilimler karşılaştırmasından sakınmıştır. Ona göre, her ne kadar betimsel hermeneutik tinsel bilimler için gerekli temeli oluştursa da ikinci adım olarak bunun üzerine açıklamalı yapılar inşa edilebilir. Böylece betimsel bağlantılar açık ve sınanabilir hale gelirler. Hermeneutik sistematik bir "bilim" değildir. Her ne kadar araştırma alanı ve elde edilen veriler sistematik bir düzene sokulmaya çalışılsa da araştırma nesnesinin kendisi sistematik bir biçimde ele alınamaz. Her adımda metnin, verinin, bulgunun, araştırma nesnesini oluşturan bileşenlerin biri üzerinde yoğunlaşılır ve o, diğerleri ile ilişkileri üzerinden anlaşılmaya, yorumlanmaya çalışılır (Seiffert, 1992, s. 8). Bu şekilde bir metinde cümlenin ya da sözcüklerin düz anlamları yerine göndermeleri, birlikte olduklarında taşıdıkları anlamlar ve bütün olarak metnin "ruhu" anlaşılmaya çalışılır.⁶ Gündelik yaşamın açık, anlaşılabilir metinleri elbette hermeneutikin

⁶ Yasa, sözleşme, anlaşma ve benzeri metinlerinin çağrışımlar ve göndermelere izin vermeyecek, başka şekilde yorumlanmasına fırsat tanınmayacak şekilde ifade edilmiş olması beklenir: Seiffert, 1992, s. 12.

inceleme alanına girmez. Apel'in belirttiği gibi, kolayca anlaşılamayan, açıklanamayan sorunların irdelenmesinde hermeneutikten yararlanır (Apel, 1973). E. T. Hall'ün Enformasyon Sistemleri Kuramında kültürel farklılıkları anlamak için yararlandığı "bağlam" kavramına göre geniş bağlamlı olarak nitelenen kültürlerin metinlerini, o kültürün üyeleri dışındakilerin anlaması bazı durumlarda hermeneutikten yararlanmayı gerekli kılabilir (Kartarı, 2016).

Niteliksel düşünmenin karşısı, en açık şekilde XIX. Yüzyıl'da pozitivizm akımı tarafından formüle edildi (Compte, Mill). Bu karşıtlık, 1960'lı yıllarda bir kez daha Viyana Okulu (Schlick, Carnap, Popper) tarafından "neopozitivizm" adıyla yeniden canlandırıldı (bkz. Adorno, 1969; Ulin, R. C., 1984, s. 64-65; Friedrichs, 1973, s. 27-28).

Sosyoloji, XX. Yüzyıl başlarında, Charles Booth'un uyguladığı kitlesel ve geniş kapsamlı anketlerden esinlendi.⁷ Örnekleme birkaç bin civarında olan soru kağıtları o tarihten sonra "survey" (*anket*) adıyla önemli bir sosyolojik veri toplama aracı oldu. Yeni tür araştırmaların amacı toplumsal eleştiri anlayışıyla masa başı filozofisini halkın sosyal durumu hakkında elle tutulur verilere götürmekti. Ancak, kullanılan yöntem tamamen sayısal/niceliksel; yapılandırılmış görüşme, kapalı uçlu sorulardan oluşan soru kağıtları, tesadüfi usulde belirlenmiş örneklem ve istatistik değerlendirme tekniğinden oluşan ampirik sosyal araştırma yöntemi idi (bkz. Lazarsfeld, 1954; Wert vd., 1954).

Bu social-survey hareketi, yöntemsal olarak, her şeyden önce Max Weber'in (1864 – 1920) anlamaya dayalı sosyolojisiyle çelişiyordu. Weber'in yaklaşımının çıkış noktası insanın sosyal davranışlarındaki öznel anlamları açmaktan ibaretti. İlk adım olarak tek bireyi anlamak (*Verstehen*), davranış tiplerini, ideal tipleri yeniden kurmak, sosyolojik anlayış, idrak materyalini inşa etmek Weber'in düşüncesinin özgün yanlarıydı (Ringer, 2003, s. 2). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyolojide yöntem gerginliği yeniden başladı. René Köniğ ampirik sosyal araştırmanın niceliksel temellerini yeniden düzenledi (Köniğ, 1952). Deney, görüşme, soru kâğıdı ve istatistik değerlendirme teknikleri yine merkeze alındı. Ancak bu araçlara yönelen eleştiriler devam etmekteydi. 1970'lerden sonra ise karşı hareket gelişmeye başladı ve niteliksel araştırma yeniden sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilim araştırmalarında yerini almaya başladı.

Yukarıda özetlenen bilgiler araştırmada nitel düşüncenin kuramsal olarak ifade edilebileceğine dair bazı ipuçları vermektedir. Nitel düşünce, araştırma nesnesi olan insanların deneyim ve donanımları, toplum yaşamı içindeki ilişkilerinin

⁷ "A Survey of London Life and Labour", 1889.

niteliği, gündelik yaşam pratikleri ve davranış örüntüleri gibi öznel yönleriyle birbirlerinden ayrıldıklarından yola çıkar.

Bu noktaları niteliksel araştırma açısından kuramsal bir çerçevede ifade edebiliriz: Niteliksel araştırmada araştırma nesnesi insan/öznedir. Özne gündelik yaşamı içinde, tüm nitelikleri, ilişkileri ve sosyokültürel bağlamı ile bir bütün olarak betimlenir, betimlemeler okuyucunun anlayabileceği şekilde yorumlanır ve her adımda yapılan genelleştirmeler açıklanır.

Nitel düşünce, araştırmanın nesnesi olan özneyi kendi bütünlüğü içinde ele alır. Her özne kendi geçmişi ve içinde yaşadığı güncel koşulları, sorunları çerçevesinde anlaşılma çabasıdır. Yani, “özneye odaklanma” gündelik yaşam çerçevesinde gerçekleştirilir. Nitel düşüncede tek nokta olan özneye yönelen dikkat, öznenin gündelik yaşam ilişkilerini gözden kaçırmayacak şekilde “açık” olmalıdır. “Açık”lıktan kasıt, öznenin gündelik yaşamındaki her türlü ilişki, bağlantı ve etkileşimlerinin araştırma kapsamına alınması, hiçbirinin gözden kaçırılmamasıdır. Nitel düşüncenin en önemli özelliklerinden biri olan “nesneyi bütün olarak görmek”, beşerî ve sosyal bilimlerin araştırma nesnesi olan insanı/özneyi, herhangi bir yanını diğerlerinden yalıtmadan, bütün olarak anlamaktır. Özneyi, kişiliği dahil olmak üzere, geçmişinden, ilişkilerinden, donanımlarından, deneyimlerinden, gündelik yaşam pratiklerinden ayırarak, her birini bir değişken olarak ele almak, bazı durumlarda amaca uygun olabilir. Ancak buradan elde edilen bulgular, bağlamları dikkate alınmadan bir anlam taşımaz. Frankfurt Okulu’nun “Eleştirel Toplum Kuramı” toplumsal bütünlüğü (*Totalität*) ve parçalarla bütün arasındaki diyalektik ilişkiyi vurgulamaktadır (Adorno vd., 1969, s. 12; Friedrichs, 1973, s. 20-21).

Bunun için her adımda betimlemede kapalı nokta kalıp kalmadığının “kontrol” edilmesi gerekir. Betimlerin yorumlanması, araştırmacının ön kabul ve önyargılarının ayıklanması, hedef okuyucunun anlayabileceği hale getirilmesini sağlaması açısından önemlidir. Araştırmacının, özne hakkında topladığı verilere dayanarak yaptığı betimlemeleri “içe bakış” yoluyla yeniden gözden geçirip bulguya dönüştürmesi sürecidir bu. Böylece araştırmacı, hangi veriyi neden o şekilde anladığını, değerlendirdiğini açıkça ortaya koyarak, bulgularını “meşru” hale getirmiş olur. Niteliksel düşüncede araştırma; araştırmacı, araştırma nesnesi ve aralarındaki etkileşimden oluşan bir süreç olarak anlaşıldığından, elde edilen verilerin her seferinde gözden geçirilip değerlendirilmesi, yeni elde edilenlerle karşılaştırılıp yeniden yorumlanması araştırmanın sonuna kadar devam eder (Hoffmann-Riem, 1980). “Hermeneutik çevrim” ya da “Hermeneutik sarmal” (Danner, 1979, s. 53) olarak adlandırılan bu süreçte araştırmacı ile araştırma nesnesi

arasındaki ilk etkileşim, araştırmacıda bilişsel değişme yaratır. Sonraki her aşamaya öncekinden farklı fikirle başlayan araştırmacı, nesnesini her defasında farklı görür ve süreç bir sarmal gibi genişleyerek devam eder. Bu nedenle betimlerin yorumlanması, araştırmacının öznel değerlendirmelerini gözden geçireceği “ufuk açıcı” bir işlev görür. Burada sözünü ettiğim, araştırmacının kendi düşünceleri, duyguları, davranış örüntülerini analiz etmesinin, yani “içe bakış”ın güvenilir bir veri toplama tekniği olup olmadığı psikoloji disiplinde çokça tartışılan bir konudur.⁸

Görüldüğü gibi, sosyal ve kültürel olana bakışı belirleyen ve araştırmanın nicel mi nitel mi olacağını, araştırmacının çıkış noktası olan düşünce belirler. Peki araştırmacı hangi düşünceden hareket edeceğini nasıl seçer? Hangi düşünceyi benimsemek daha doğrudur? Bu soruların yanıt verebilmek için araştırma nesnesine bakmak gerekir.

İletişim etnografinin çalışma alanı ilgilendiği grup ya da bireyin gündelik yaşamıdır. Gündelik yaşamımız ölçülebilir ve ölçülemez “şey”lerden oluşur. Yemeğimizin maliyetini, kalorisini ölçebiliriz ama onun lezzeti ölçülebilir bir “şey” değil. “Araştırırken” de araştırma nesnesinin hangi yönünü önemli görüyorsak ya da o sırada hangisiyle ilgileniyorsak o açıdan yaklaşıyoruz yemeğe. Yani ya maliyetini ve kalorisini hesaplar ya da tadının hoşumuza gidip gitmediğine bakarız. Ancak, maliyet ve besin değerini çok öne çıkarıp lezzetten vaz geçmek her zaman mümkün olmayabilir. Çünkü, çok ucuz ama lezzetsiz bir yemek istemeyeceğimiz gibi çok lezzetli ama ödeme gücümüzün üstünde pahalı bir yemeği de tercih etmeyiz. Her ne kadar maliyete vurgu yapsak da lezzeti, lezzete çok önem versek de maliyeti gözden uzak tutmayız. Bir “şey”e ister nicel ister nitel açıdan yaklaşalım diğer yönü ihmal etmeyiz. Bu nedenle, araştırmacının hangi yaklaşımı benimseyeceği tamamen araştırma sorusuna ve elde ettiği verileri nasıl değerlendirip bulgularını nasıl tanımlayacağına bağlıdır. Bu bakımdan nitel ve nicel yaklaşımın birbirlerine üstünlüğünden söz etmek doğru değildir.

Nitel yaklaşım tam yapılandırılmamış tekniklerle veri toplanan “durum”ları vurgular. Yapılandırılmamış bir görüşmede elde edilen nitel veriler çoğunlukla pilot çalışmaların ilk basamağını oluşturur. Bu aşamada hangi sosyal durumlarda amaca yönelik veri elde edilebileceği belirlenir. Bazen nitel veriler, göreceli olarak daha

⁸ Psikolojide yapısalci yaklaşım, bireyin kendi duygusal durumunu ve zihinsel süreçlerini kontrol edebileceğini varsayar ve içe bakışı içsel duygular, sezis ve düşünce kavramlarıyla eşleştirir. Buna göre, birey kendini inceleyebilir, herhangi bir durumda hissettiklerini dile getirebilir. Bu nedenle, içe bakış bir veri toplama tekniği olarak kullanılabilir; Psikolojide davranışçı yaklaşımı benimseyenler ise bireyin davranışlarının belirli bağlam içinde oluştuğunu ve bireyin iç duygularının bağlamdan soyutlanmış halde anlam ifade etmeyeceğini savunur: Bkz. D. Hothersall, 2004.

niceliksel bir yaklaşım kullanılmasının gerekli olduğunu ortaya koyar. Söz gelişi, pilot çalışmadan elde edilen bulgular yarı yapılandırılmış görüşmeler ya da tam yapılandırılmış soru kâğıdı geliştirmeyi gerekli kılabilir. Nitel yaklaşımı koşulsuz benimseyenler, sosyal, beşerî alanlarda güvenilir verinin sadece açık, yapılandırılmamış tekniklerle elde edilip değerlendirilebileceğini savunur.

Araştırma sorusu iyi hazırlanmış bir ölçekle ölçülebilecek veriler talep ediyorsa, araştırmacı nicel yaklaşımı kullanır.⁹ Büyük hacimli örneklerle çalışıldığında, çalışmaya uygun, iyi hazırlanmış ölçeklere sahip olduğunda, nicel düşünen insanlara bir şey anlatmak gerektiğinde ya da geniş bir örneklemin gelecekteki davranışıyla ilgili kestirimde bulunmak gerektiğinde niceliksel yaklaşımdan yol çıkmak yararlı olur.

Eğer araştırılan özne ya da grubun davranışlarının doğasını anlamak gerekiyorsa, bir araştırma tasarlamaya dayanak oluşturacak veri yoksa, incelenecek durumun değişkenlerini ayrı ayrı ve durumu bütün olarak anlamak gerekli ve uzun süreli bir araştırma için kaynak varsa nitel yaklaşımdan yararlanır.

Sonuç: Ve Etnografi

Etnografi, bir insan grubunu ya da bir grubun kültürünü anlama ve betimleme için gösterilen bilimsel çabaların bütünüdür. Nitel düşünceye dayalı bu çabalar, araştırılan grup ya da kültürün bütünü, bileşenlerini, onların arasındaki ilişkileri, kültürün mensuplarının gözünden görüp onların kültür kodlarıyla açarak anlamayı içerir. Bir grubu anlamamanın anahtarı o grubun kullandığı iletişim kodlarıdır. Kültür ve iletişim arasındaki temel bağlantı da bu noktadadır. İnsan iletişimde kullanılan kodlar kültürel kodlardır. Bu nedenle, etnograf, dünyayı araştırılanın gözünden bakarak anlamlandırabilmek için onun kültürel kodlarını öğrenmek ve çözmek durumundadır. Grup ve kültürün üyelerinden ayrı ayrı ve birlikte alınan bilgi, görüş ve düşünceler, gerçekleştirilen gözlemlerden, arşivlerden ve literatürden elde edilen bilgilerle karşılaştırılarak sınanır, gerektiğinde alana dönülür, gözlemler görüşmeler tekrarlanır ve her bir bileşen diğer bileşenlerle olan ilişkileri ve gündelik yaşam pratikleri çerçevesinde değerlendirilir. Bütün, bu bulguların yorumlanması ile yeniden inşa edilerek anlaşılmaya çalışılır. Etnografi, niteliksel araştırmalarda kullanılan bütün teknikleri içeren yöntemsel bir çerçeve olarak da düşünülebilir.

⁹Nitel yaklaşımın eleştirisiz benimsendiği çalışmalarda, araştırmacının elde ettiği bütün verileri dikkatle sınıflandırdığı, ölçtüğü, tanımladığı ve geçerliğini kontrol ettiği, nicel olarak ifade edilemeyen verilerin ise değersiz olduğu varsayılır. Hatta sosyal ve beşerî araştırmaların doğa bilimlerinde olduğu gibi tamamen niceliksel yaklaşıma dayalı olarak araştırılması gerektiği, böylece güvenilir ve geçerli veri elde edilebileceği savunulur.

Burada, etnografin herhangi bir şeyi keşfetme, farklı, değişik, ilginç bir şeyler bulma kaygısı yoktur. “Gündelik yaşam” kavramı etnografin hangi bağlamda çalıştığına gönderme yapmaktadır zaten (bkz. Highmore, 2002; Chaney, 2002, s. 1-3; Graverus, 1987, s. 48-49). Lefebvre’ye göre, “gündelik hayat mütevazı ve sağlamdır, doğal olandır, kısımları ve parçaları belirli bir zaman kullanımı içinde, kuşkuyla meydan vermeyecek bir biçimde birbirlerine bağlanan şeydir” (Lefebvre, 1998, s. 31).

Etnografi araştırma nesnesini gündelik yaşam rutini içinde anlamaya çalışır. Öznenin gündelik yaşamı hem somut hem de soyut bileşenleri içerir. Bir tarafta gündelik yaşamın akışı içinde, farklı bağlamlardaki davranışları, sözleri, görünür etkileşimleri, diğer tarafta duyguları, inançları, söylemleri vardır. Etnografik çalışma bunların her birini tek tek hem de hepsini bütün olarak anlamaya çalışma çabasıdır.

Etnografi alanında eğitim almamış olanlar, “yapılandırılmamış görüşme”, “sözlü tarih çalışması” gibi veri toplama tekniklerinin önceden hazırlanmış herhangi bir soru listesine gereksinim duymamasını, etnografik çalışmanın bir hazırlık talep etmeyen, kolay bir araştırma yöntemi olduğu yanılgısına düşerler. Ancak, etnografik çalışmaya “açık fikirle başlanır, boş kafayla değil” (Fetterman, 1998, s. 1). Araştırma odağının sorunlaştırılması, araştırma tasarımının hazırlanması, kuramsal çerçevenin oluşturulması, veri toplama ve değerlendirme tekniklerinin seçilmesi belirli bir donanım talep eder. Araştırma konusu bulmakta zorluk çekenlerin temel problemi odaklandıkları grup, kültür ya da olayı “sorunlaştırma”yı bilmemektir. Sorunlaştırma, herkesin gördüğü bir birey, grup, kültür, davranış ya da olayı hem geçmiş ve mevcut ilişkileriyle bütün olarak hem de onu oluşturan bileşenlerin birbiriyle durumunu görebilecek şekilde ayrıştırarak görünür hale getirmek demektir. Ayrıştırmak, analiz etmek, tahlil etmek anlamındadır. Ancak, analiz hem bilgi hem de analitik düşünceye ihtiyaç duyar. Analitik düşüncenin temelinde ise nitel düşünce vardır. “Şey”leri anlamak sadece görünür yanlarına “bakmak”la sağlanamaz. “Görmek” gerekir ve görmek zihinsel bir süreç sonunda gerçekleşir. Zihin bilgiyle çalışan bir sistemdir. Ne kadar çok bilgi varsa o kadar iyi ve çok görür birey. Chomsky, dille zihin arasındaki ilişkiyi tartışırken insanın ancak dili kadar düşünebileceğini söylüyor. Dil kendini ifade aracı olduğu gibi düşünmenin de aracıdır. Araştırmacının da araştırmaya başlamadan araştıracağı konuyla ilgili ön bilgisi ve kabulleri vardır. Bu bilgi ve bilgiden kaynaklanan ön kabuller etnografik çalışmada büyük önem taşır. Sanılanın aksine, etnografik araştırma bir kuramsal çerçevede gerçekleşir. Kuramsal çerçeve oluşturmak literatüre ve dolayısıyla terminolojiye hâkim olmayı zorunlu kılar. Terminoloji, araştırma konusuyla ilgili bütün kavramları ve onları temsil eden terimleri, dolayısıyla alanda kullanılan akademik dili ifade eder. Terminolojiye hâkim olmadan alan literatüründen

yararlanmak olanaksızdır. Literatür çalışması, konuyla ilgili önceki çalışmaların gözden geçirilmesi yoluyla araştırmanın bilimsel katkısını ortaya çıkarır. İkinci olarak da araştırmanın kuramsal çerçevesinin oluşturulabilmesi için gerekli kavramların farklı kullanımlarının bulunması ve karşılaştırılarak kuramsal çerçevenin oluşturulmasını sağlar. Kuramsal çerçeve, araştırmacının araştırdığı konuda oluşturduğu ön kabullerin ifadesinden başka bir şey değildir. Araştırmacı kuramsal çerçeve olmadan araştırma sorularını belirleyemez. Burada sözü edilen “araştırma sorusu” araştırmacının kendine sorduğu soruyu ifade eder. Araştırma sorusuna yanıt vermek için gerekli verileri toplamak amacıyla başka sorular hazırlanır. Görüşmelerde sorulan sorular bunlardır.

Etnografik araştırmanın sonucunda nitel veriler elde edilir. Bu verilerin işlenerek operasyonel hale getirilmesi, yani bulguya çevrilmesi ve yorumlanıp değerlendirilmesi de nitel tekniklerle yapılır.

Sonuç olarak etnografik çalışmanın bütün evreleri nitel düşünceye dayalı olarak yürütülür. Etnografi, araştırdığı birey, grup ya da kültürü gündelik yaşamı içinde, kendi bağlamında, geçmişi ve mevcut ilişkileri ile her birini tek tek ve hepsini bütün olarak anlamaya çalışan, bilgili, donanımlı ve nitel düşünebilen araştırmacıların işidir.

Kaynakça

- Adorno, Th. W., Dahrendorf, R., Pitor H., Albert H., Habermas, J., Popper, K. R. (1969). *Der Positivisismustreit in der deutschen Soziologie*. Darmstadt.
- Apel, K.-O. (1973). *Transformation der Philosophie. Sprachanalytik, Semiotik, Hermeneutik*, 1. Cilt. Frankfurt: Suhrkamp.
- Blumer, H. (1973): Der methodologische Standpunkt des symbolischen Interaktionismus, *Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen*, Cilt 1, s. 80-146.
- Chaney, D. (2002). *Cultural Change and Everyday Life*. New York: Palgrave.
- Dewey, J. (1931). *Qualitative Thought*:
<http://faculty.uml.edu/rinnis/45.301%20Ways%20of%20Knowing/Qualitative%20Thought.htm> Son Erişim: 26.05.2017
- Dilthey, W. (1958). *Gesammte Schriften*, Cilt VII, Stuttgart.
- Dreier, O. (1980). *Familiales Sein und familiales Bewußtsein. Therapeutische Analyse einer Arbeiterfamilie*, Frankfurt.
- Fetterman, D. V. (1998). *Ethnography. Step by Step*, 2. Baskı, Thousand Oaks: Sage.
- Gadamer, A. G., Boehm G. (ed) (1976). *Seminar. Philosophische Hermeneutik*, Frankfurt: Suhrkamp.

- Graverus, I.-M. (1987). *Kultur und Alltagswelt*, Frankfurt am Main.
- Highmore, B. (ed) (2002). *The Everyday Life Reader*, Londra ve New York: Psychology Press.
- Hoffmann-Riem, C.: Die Sozialforschung einer interpretativen Soziologie, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sayı 32, s. 339-372.
- Hothersall, D. (2004). *The History of Psychology*, New York: McGraw Hill.
- Kartarı, A. (2016). *Kültür, Farklılık ve İletişim. Kültürlerarası İletişimin Kuramsal Dayanakları*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim.
- König, R. (ed.) (1952). *Praktische Sozialforschung. Das Interview – Formen – Technik – Auswertung*, Zürich: Kiepenheuer & Witsch.
- Lazarsfeld, P. (ed) (1954). *Mathematical Thinking in the Social Sciences*, Illionis: Free Press.
- Lefebvre, H. (1998). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, (I. Gürbüz, Çev.), İstanbul: Sel.
- Markard, M. (1991). *Methodik subjektwissenschaftlicher Forschung. Jenseits des Streits um quantitative und qualitative Verfahren*. Hamburg: Argument.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (O. Akinhay, D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat.
- Riedel, M. (1978). *Verstehen oder Erklären?* Stuttgart: Klett-Cotta.
- Ringer, F. (2003). *Weber'in Metodolojisi*, (M. Küçük, Çev.) Ankara: Doğu Batı.
- Seiffert, H. (1992). *Einführung in die Hermeneutik. Die Lehre von der Interpretation in den Fachwissenschaften*, Tübingen.
- Störig, H. J. (1950). *Kleine Weltgeschichte der Philosophie*, Stuttgart: Fischer.
- Ulin, R. C. (1984). *Understanding Cultures. Perspectives in Anthropology and Social Theory*. Austin: Wiley Blackwell.
- Wert, J. E., Neidt, C. O., Ahmann, J. S. (1954). *Statistical Methods in Educational and Psychological Research*, New York: Appleton-Century-Crofts.
- Wright, G. H. v. (1974). *Erklären und Verstehen*, Frankfurt.